

Denisa Červenková

Katolický pohled na náboženskou pluralitu

KAROLINUM

Katolický pohled na náboženskou pluralitu

Denisa Červenková

Recenzovali:

prof. ThDr. Tomáš Halík, Th.D.

doc. Pavel Hošek, Th.D.

Karlova univerzita v Praze

Nakladatelství Karolinum

Redakce Jan Sušer

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2016

© Denisa Červenková, 2016

Cover photo © Marko I. Rupnik, 2016

ISBN 978-80-246-3327-5

ISBN 978-80-246-3343-5 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2016

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Předmluva	8
Úvod	11
Kontexty a cíle teologického přístupu k náboženským tradicím	16
Sociokulturní proměny	17
Proměny v teologii	19
Proměny v otázce po významu plurality	22
Předmět teologie náboženství	25
Cíl teologie náboženství	31
Metoda teologie náboženství	31
Fundamentální teologie a světová náboženství	36
Dogmatická teologie a světová náboženství	37
Dějiny vztahu křesťanů k jiným náboženským tradicím	40
Starozákonní a novozákonní pohled na druhé	40
Pohled na příslušníky jiných náboženských tradic ve Starém zákoně	41
Pohled na příslušníky jiných náboženských tradic v Novém zákoně	49
Církevní otcové a otázka po spáse ostatních	53
Křesťané mezi ostatními tradicemi antického světa	53
Křesťanství jako pravé náboženství a dovršení všech ostatních tradic	56
Církev a spása: extra ecclesiam salus non est	59
Další dějiny teologické reflexe o náboženstvích	66
Středověk a renesance	66
Teologická reflexe a praktický postoj k židům a muslimům	69
Misijní problematika a soteriologické otázky	80
Klasická apologetika	82
Vývoj stanovisek magisteria v 19. a první polovině 20. století	83

Druhý vatikánský koncil	87
Změna vztahu k nekatolíkům	87
Ecclesiam suam	88
Lumen gentium	90
Unitatis redintegratio	93
Gaudium et spes	94
Ad gentes	95
Nostra aetate	96
Nostra aetate a Dignitatis humanae	101
Závěry: výzva k dialogu	102
Světová náboženství v pokoncilním magisteriu	104
Papežská rada pro mezináboženský dialog	104
Evangelii nuntiandi	105
Redemptor hominis	106
Dominum et vivificantem	107
Redemptoris missio	107
Tertio millennio adveniente	110
Ecclesia in Africa, Ecclesia in Asia	110
Ecclesia in Europa	111
Novo millennio ineunte	111
Caritas in veritate, Verbum Domini	111
Světový den modliteb za mír (Assisi, 1986)	112
Dokumenty dikasterií římské kurie	114
Dialog a misie	115
Víra a inkulturace	116
Dialog a hlásání	117
List biskupům o některých aspektech křesťanské meditace	120
Dominus Iesus	120
Domus Aurea, List o spiritualitě dialogu	122
Křesťanství a ostatní náboženství	124
Teologický základ reflexe o vztahu křesťanství a ostatních náboženství	126
Náboženská zkušenost v křesťanství: zjevení	126
Víra a náboženství	127
Christologicko-trojiční struktura křesťanské náboženské zkušenosti	128
Iniciativa Boha Otce v díle spásy	131
Jediné Kristovo prostřednictví	134
Univerzalita Ducha svatého	140
Církev jako všeobecná svátost spásy	141

Současná paradigmatata vztahu k jiným tradicím, otevřené problémy	144
Současné teologické přístupy k pluralitě	144
Otevřené problémy	155
Zjevení Boha v jiných náboženských tradicích	155
Pravdivost různých náboženství: kategorie pravdy	161
Spása prostřednictvím jiných náboženství: kategorie spásy	170
 Závěr: Teologie a mezináboženský dialog	 175
 Summary	 183
Seznam zkratek	185
Bibliografie	186
Rejstřík	197

Předmluva

Globalizace, nejvýraznější socio-kulturní revoluce naší doby, se promítá také do oblasti náboženství: zintenzivňují se vztahy mezi vyznavači různých náboženství a proměňuje se společenská role náboženství. Náboženství se více než dříve stávají výrazem identity různých sociálních skupin, a to zejména tam, kde se tyto skupiny (někdy celé civilizační okruhy) cítí v důsledku globalizace (kterou často vnímají jako agresivní westernifikaci) ve své identitě ohroženy. Reakce velké části arabského světa, který odmítl násilnou sekularizaci diktátorských režimů, chaos po pádu diktátorů a příklon některých skupin k radikální politické formě islamismu je nejnapadnějším, i když nikoliv jediným projevem těchto změn.

Sociologové a politologové, kteří ještě před několika desítkami let většinou pokládali náboženství za slábnoucí fenomén, který se v důsledku očekávané globální sekularizace stane marginálním, dnes zcela opustili toto paradigma a upozorňují na to, že naopak návrat náboženství na světovou politickou scénu je globálním jevem a že dnes prakticky neexistuje jediný mezinárodní konflikt, v němž by důležitou roli nehrálo náboženství. Někteří autoři poukazují na to, že i do rétoriky sekulárních politiků dnes často proniká náboženská terminologie a činí tuto rétoriku extrémně nebezpečnou: je-li politický protivník vnímán jako „Velký Satan“ nebo politický konflikt líčen jako apokalyptická bitva Dobra a Zla, je cesta k racionálnímu jednání prakticky znemožněna.

Na druhé straně politika a diplomacie řady zemí využívá naopak pozitivní potenciál náboženství a náboženských institucí k řešení náročných úkolů a společensko-politických situací, které se vymykají kompetenci klasické politiky a diplomacie, např. v oblasti smíření a „hojení jizev minulosti“ ve společnostech po pádu represivních režimů (např. apartheidu v jižní Africe). Velmi aktuální je řešení vztahu mezi náboženstvími

v důsledku enormní migrační vlny z oblastí Středního Východu a Afriky do Evropy a USA, která nesporně změní demografický charakter západního světa. Nyní jsou problémy s teroristickými organizacemi a masami uprchlíků vnímány především z hlediska bezpečnostního a ekonomického, je však zřejmé, že v budoucnosti půjde hlavně o problém kulturního soužití – a zde opět vztah západního světa, podstatně ztvárněného křesťanstvím (což se týká i sekulárních společností, které vznikly jako „nechtěné dítě“ západního křesťanství) k vyznavačům jiných náboženství bude hrát velmi významnou roli. Vztah mezi náboženstvími a zejména vztah křesťanství a křesťanstvím ovlivněných národních kultur k jiným náboženstvím tedy není žádný okrajový či čistě akademický problém, nýbrž představuje jednu z klíčových otázek budoucnosti v planetárním měřítku. Není tedy divu, že jí sociologové, politologové, historici kultury a religionisté ve světě, ale částečně i u nás, věnují nyní velkou pozornost a vychází množství publikací na toto téma.

V naší zemi je obzvláště důležité věnovat této oblasti zvýšenou pozornost, protože v důsledku desetiletí absence solidního vědeckého zkoumání náboženství a naopak všudypřítomnosti ideologického „vymývání mozků“ primitivní protináboženskou propagandou převládl „náboženský analfabetismus“ a předsudky. Nebezpečným projevem této neznalosti a předsudků je současný vztah nemalé části české veřejnosti k migrantům a k muslimům obecně. Přitom neschopnost rozlišovat např. mezi islamistickými extrémisty a islámem jako takovým výrazně nahrává právě snahám extrémistů vyvolat v muslimském světě dojem, že Západ nebojuje proti extrémistům, nýbrž proti islámu, a vtáhnout tak celý muslimský svět do ničivé války.

V celospolečenské debatě na téma vztahu mezi náboženstvími výrazně chybí kompetentní hlas křesťanské teologie. Teologický úhel pohledu, který se na náboženství nedívá „zvnějšku“, nýbrž reflektuje a interpretuje důležitý prvek náboženství, totiž jeho vlastní sebeporozumění, je přitom v této debatě nezastupitelný.

Zejména z tohoto důvodu je třeba vděčně uvítat knihu Denisy Červenkové. Jde o velmi kompetentní přehled u nás se teprve rozvíjející akademické disciplíny *teologie náboženství*. Kniha podává jak historický přehled vztahu křesťanství k ostatním náboženstvím, tak přehled současného stavu – a to jak oficiálních církevních dokumentů, tak různých teorií soudobých autorů. Autorka upozorňuje i na řadu dosud otevřených otázek a zamýšlí se nad perspektivním vývojem oboru. Jak jsme u této autorky zvyklí z jejích předchozích publikací, jde o pečlivé, přehledné, velmi kompetentní a přitom úsporné a čtivé zpracování

složitého tématu, opřené o rozsáhlé studium množství odborné literatury, primárních i sekundárních pramenů. Kniha Denisy Červenkové je důkazem toho, že teologické bádání v českém akademickém prostředí – přes všechny obtíže, kladené z různých stran a různých důvodů tomu oboru – začíná být přínosem k interdisciplinárnímu zkoumání otázek, které mají aktuální naléhavost a celospolečenský význam.

prof. PhDr. Tomáš Halík, Th.D., dr.h.c.

Úvod

V pracovní verzi zněl titul této knihy *Teologie náboženství*, ale vzhledem k českému kulturnímu a badatelskému prostředí jsem nakonec považovala za vhodnější zvolit širší a doslovnější název, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*. Je to mimo jiné proto, že se u nás zatím teologie náboženství jako samostatný teologický obor uvnitř systematické teologie prosazuje spíše pomalu a katolická hermeneutika náboženské plurality je probírána často jen jako integrální součást fundamentální teologie. Protože v českém prostředí neexistuje souhrnná publikace, která by prezentovala současnou katolickou teologii náboženství,¹ dovolím si tento text zároveň nabídnout jako úvod do celé problematiky katolické teologické reflexe vztahu k jiným náboženským tradicím.

Vycházím zde od kontextu, v němž se ptáme po vztahu křesťanství k ostatním náboženstvím, odtud přejdu k objasnění základních pojmů, se kterými se setkáváme v odborné literatuře k tématu a které jsou nezbytné k hlubšímu porozumění celé problematice. Pokusím se definovat základní strukturu předmětu, cíle a metody teologického odvětví, které se otázkami náboženské plurality zabývá. Dodávám, že tato první kapitola se opírá o obsáhlejší reflexi, kterou jsem představila v knize *Náboženství jako teologický fenomén*.

V další kapitole věnuji pozornost dějinám vztahu křesťanství k odlišným náboženským identitám. Zajímají mě kořeny a předchozí podoby současných otázek po vztahu křesťanství k jiným náboženským tradicím. Podíváme se, jak hodnotí odlišné náboženské tradice vyvolený Boží lid Izrael v textech biblického kánonu Starého zákona a jaký pohled na příslušníky jiných náboženských tradic nabízejí novozákonní texty.

1 Boublíková kniha *Teologia delle religioni* pochází z r. 1973. Neznamená to, že každá novější studie rozvinula a pokročila dál za reflexi nabízenou tímto autorem, přesto je dobré sledovat, jakým směrem se reflexe náboženství v katolické tradici pohnula v dalším půlstoletí.

Ve stručnosti budu sledovat další dějinný vývoj reflexe vztahu křesťanů k příslušníkům jiných náboženství, poté si připomeneme novodobá teologická paradigmata porozumění náboženské pluralitě a směry, jimiž se vydalo teologického bádání v této oblasti v posledních desetiletích. Chtěla bych také alespoň do jisté míry přiblížit některé problémy, které v různých návrzích, jak chápat vztah křesťanství a ostatních náboženství, zůstávají z teologického pohledu otevřené (zejm. soteriologické a ekleziologické důsledky).

Ráda bych v této publikaci nastínila teologické konstanty, které se v průběhu dějin při reflexi náboženské plurality objevují a v nichž podle mého názoru můžeme spatřovat teologickou strukturu křesťanské náboženské zkušenosti. Tato základní teologická struktura, která má trojičně-christologický charakter, je pro pohled (katolických) křesťanů na jiné náboženské tradice určující. Tedy každopádně alespoň teoreticky, protože v praxi mezináboženských vztahů se setkáváme samozřejmě i s postoji, které jsou diametrálně odlišné od toho, co lze považovat za gnozeologický základ katolické teologie náboženství.

Na závěr bych se ráda ve stručnosti zmínila o vazbě mezi teorií a praxí mezináboženského dialogu.

Důvodem zájmu o náboženství je jeho reaktualizace v evropském prostoru, jíž se zabývají vedle teologů i sociologové, kteří bedlivě studují mj. současné náboženské probouzení a s ním i novou vlnu náboženského fundamentalismu napříč jednotlivými náboženskými celky, která z náboženství činí i výrazný politický faktor. Jak tradiční náboženství, tak nová uskupení se stávají aktuálním předmětem veřejné debaty o kulturních hodnotách evropského teritoria.

Přezkoumáváme přitom, do jaké míry jsme přesvědčeni, že křesťanství patří do kolébky evropské kultury a k jejímu jedinečnému dědictví. Ukazuje se, že křesťanská tradice musí nově vyslovit a obhájit svůj kulturní význam v nábožensky různorodém kontextu. Přestože v prostředí České republiky zůstává křesťanství dominantní náboženskou nabídkou, kontakty s jinými náboženskými skupinami poukazují na často hrubou faktickou neznalost jak křesťanství, tak ostatních tradic. Tato zásadní nedovzdělanost v oblasti náboženství a vytváření úsudků na základě dojmů či předsudků často ve společnosti navozuje pocit obecného ohrožení a odmítání hodnot, které jsou s jakoukoliv náboženskou nabídkou spojeny. Politizace a sociologické vnímání náboženského fenoménu přitom vede k potlačení specifické teologické složky náboženství, bez níž ovšem jen s obtížemi můžeme interpretovat a předvídat

vývoj náboženské situace na určitém teritoriu a to včetně aktuálního problému migrace.²

Jsem přesvědčena, že teologická reflexe křesťanské tradice nabízí potřebné nástroje, jak zdravě uchopit téma náboženské plurality a rozvíjet hodnotné občanské soužití v evropském kulturněpolitickém prostoru. Ráda bych v této knize předestřela důvody, které pomáhají vysvětlit přínos křesťanské náboženské a kulturní tradice pro řešení otázek spjatých s náboženskou a kulturní rozrůzněností na půdě současné Evropy.

Jak už jsem naznačila, vycházím z toho, že právě teologický aspekt současných problémů s náboženskou pluralitou je výrazně podceňován. Samotné kategorie, za jejichž pomoci se snažíme promyšlet náboženství, podle mého názoru potřebují nejen sociologické objasnění, ale také návrat k jejich teologickému základu.

Postup zde není třeba vymýšlet a konstruovat ad hoc. Jak již bylo řečeno, teologie se zabývá studiem světových náboženství uvnitř zvláštního odvětví teologického bádání o náboženských tradicích, tzv. teologie náboženství. Za jeho nestora a zakladatele bývá považován právě český autor Vladimír Boublík, na něhož navazuje celá řada evropských teologů. Z východisek tohoto teologického oboru se pokusím rozvinout úvahu, jak v současném kontextu lépe porozumět místu nekřesťanských náboženských tradic v perspektivě křesťanské teologie zjevení.

Chci předeslat, že se v tomto textu budu pohybovat převážně na poli obecné teologie náboženství, která dále potřebuje doplnění o tzv. speciální teologii náboženství, tedy o práci s obsahy víry a náboženské zkušenosti vybraných velkých náboženských tradic.³ Zde je nezbytná spolupráce teologů s kvalifikovanými odborníky v oblasti jednotlivých náboženských tradic, aby nedocházelo ke zkreslení a nepřipustnému zjednodušování obsahů a vnějších podob náboženských směrů, které z hlediska katolické teologické reflexe v kontextu evropské kultury můžeme považovat v určitém smyslu (u vědomí vši problematičnosti podobných výrazů) za „cizí“ či případně „nové“.⁴ Také téma mezináboženského

2 Srov. D. Červenková: Muslimská migrace v Itálii, in: K. Sládek a kol.: *Křesťanství a islám v liberálním státu*, Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011, s. 265–280.

3 K tomuto dělení viz M. Crociata: Per uno statuto della teologia delle religioni, in: M. Crociata (ed.): *Teologia delle religioni. Bilanci e prospettive*, Milano: Paoline, 2001, s. 369.

4 V této souvislosti je třeba dodat, že problematiku nových či alternativních náboženských hnutí v této studii ponecháme stranou. V českém prostředí se jí důkladně věnují z religionistického hlediska zejm. Z. Vojtíšek, D. Lužný, I. Štampach a další autoři, srov. např. Z. Vojtíšek: *Nová náboženská hnutí a jak jim porozumět*, Praha: Beta, 2007; Z. Vojtíšek: *Encyklopedie náboženských směrů v České republice*, Praha: Portál, 2004; Z. Vojtíšek: *Nová náboženská hnutí a kolektivní*

dialogu v této studii není prioritou, protože se domnívám, že praxe dialogu předpokládá nejprve pojednání o teologických základech dialogu.

S velkou vděčností navazuji na české promotory oboru, Vladimíra Boublíka, Karla Skalického a Pavla Hoška. Ze zahraničních autorů považuji za mimořádně inspirativní systematickou linii teologické reflexe náboženství Jacquese Dupuise a Mariana Crociaty, ale také Clauda Geffrého, Giacoma Canobbia, Piera Cody a několika dalších autorů především francouzské a italské provenience. Studijní zázemí Italské teologické asociace mi umožnilo věnovat se v posledním desetiletí důkladněji teologické reflexi náboženské plurality v evropském kontextu a často se i dostat ke zdrojům, které by mi jinak zůstaly nedostupné. Z české teologické školy krom zmíněného V. Boublíka a P. Hoška je dle mého názoru podnětná zejm. fundamentálněteologická reflexe husitské teoložky Ivany Noble a především Tomáše Halíka, jemuž vděčím za podstatné uvedení do těchto témat během studia na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy a v průběhu mnoha dalších let spolupráce a dialogu. Za podnětné debaty děkuji také svým váženým fakultním kolegům, zejména Ctiradu Pospíšilovi, Vojtěchu Novotnému a Prokopu Brožovi.

Přes všechny tyto možnosti jsem si vědomá hned několika výrazných limitů této práce, například jsem ani zdaleka nemohla postihnout celou šíři autorských příspěvků ke vztahu křesťanství a ostatních náboženství. Jde o téma, k němuž se měla potřeba vyjádřit v posledních zhruba čtyřech desetiletích opakovaně většina významných i okrajových teologických autorů v celosvětové škále knižní i časopisecké produkce, takže jsem při vši snaze mohla přehlédnout některé zajímavé podněty. Podobně jsem vědomě na některých konkrétních místech pouze naznačila, kterým směrem se ubírá bádání a kde se zřejmě nachází klíčový problém, aniž bych nutně reprodukovala v úplnosti myšlenkové zázemí a postup, jímž k němu daný autor dospěl. Řada otázek zůstává otevřená a přiznávám, že spolu s některými kolegy tuším meze navrhovaných řešení, ale podobně jako oni nenacházím zcela přesvědčivé a nezpochybnitelné argumenty pro jinou hypotézu, a to zejména tam, kde se dotýkáme christologické a ekleziologické problematiky. Vědomě se proto v této knize držím hlavního proudu reflexe a ponechávám stranou některé výrazné koncepce a návrhy, které zůstávají předmětem diskuse a vůči nimž se

násilí, Brno: L. Marek, 2009; I. O. Štampach: *Sekty a nová náboženská hnutí. Naděje a rizika*, Praha: Společnost pro studium sekt a nových náboženských hnutí, 1994; I. O. Štampach: *Na nových stezkách ducha*, Praha: Vyšehrad, 2010; I. O. Štampach: *Náboženství v dialogu*, Praha: Portál, 2012; D. Lužný: *Nová náboženská hnutí*, Brno: Masarykova univerzita, 1997.

katolické magisterium dosud staví odmítavě. Dalším důvodem k této volbě je přesvědčení, že se někdy až příliš zaměřujeme spíše na exkluzivní a výjimečné návrhy i tam, kde dosud schází jejich ukotvení právě uvnitř širšího teologického kontextu.

Přestože podobné pojednání vyžaduje určitou vědeckou rigoróznost a odborné výrazivo, přála bych si, aby tento text byl pokud možno sdělný i pro čtenáře, kteří nutně nesdílejí křesťanský horizont reflexe, ale chtějí porozumět, jak se křesťanská teologie staví k otázce náboženské plurality, a to v minulosti i v současném kulturním kontextu.

Kontexty a cíle teologického přístupu k náboženským tradicím

Naše doba má v sobě cosi fascinujícího a současně i dramatického. Zatímco na jedné straně se lidé ženou za materiálním úspěchem a zdá se, jako by se stále víc ponořovali do konzumního materialismu, na druhé straně se projevuje stále víc úzkostlivé hledání smyslu života a potřeba vnitřního života, touha osvojit si nové formy koncentrace a modlitby. Nejenom v nábožensky formovaných kulturách, ale i v sekularizované společnosti se hledá duchovní dimenze života jako léčebný prostředek proti odlidštění. Tento tzv. fenomén „návratu k náboženství“ není bez dvojsmyslnosti, obsahuje však pozvání.⁵

Citovaná encyklika nabádá, abychom brali vážně hledání současného člověka, který v této naší „dramatické a zároveň fascinující době“ projevuje zájem o duchovní dimenzi života. Připomíná řadu netradičních „Areopagů novověku“, např. svět masové komunikace, který hluboce ovlivňuje individuální, rodinné i sociální chování. Média samozřejmě neslouží pouze k snadnějšímu šíření křesťanského poselství; aby jejich využití v evangelizaci vůbec mělo smysl, je třeba usilovat o integraci hlásání evangelia do „nové kultury“, která s sebou přináší řadu nových polí působnosti křesťanského společenství. Od vydání této misijní encykliky uplynulo dvacet pět let a téma nového širokého pole působnosti křesťanů ve vědě a kultuře se do jisté míry etablovalo ve veřejném diskursu církve směrem do společnosti.

Jsou ještě i jiné Areopagy moderního světa, na které se musí misijní činnost církve orientovat. Je tu např. úsilí o mír, rozvoj a svobodu národů;

5 Jan Pavel II.: *Redemptoris missio*, encyklika o stálé platnosti misijního poslání, 7. prosince 1990, čl. 38, Praha: Zvon, 1994 (dále: RM).

jsou zde lidská práva a práva národů, především menšin; povznesení ženy a dítěte; ochrana všeho stvoření je rovněž oblast, kterou je třeba objasnit ve světle evangelia. Dále je zde všestranně rozsáhlý Areopag kultury, vědeckého bádání a mezinárodních vztahů, jež umožňují dialog a vedou k novým projektům ve prospěch života. Do těchto nových moderních intencí je nutno se pozorně vpravit a angažovat se v jejich prospěch. Lidé se cítí jako námořníci v rozbouřeném moři života, povolání ke stále větší solidaritě a jednotě. Pouze za spoluúčasti všech mohou být problémy studovány, diskutovány a vyzkoušeny. (RM, čl. 37)

Praxe ovšem ukazuje, že vnášet logiku evangelijních hodnot jako je solidarita či jednota založená na stejné lidské důstojnosti do života společnosti tak jednoduše neumíme. Jedním z polí, kde se ukazuje značná obtížnost uvádět základní křesťanské hodnoty do praxe, je náboženská pluralita evropské společnosti.

Jistěže existují důvody, proč můžeme vnímat pluralitu náboženských tradic na území Evropy jako ohrožující a společensky destabilizující jev. Můžeme ji však vnímat jako šanci, ve smyslu, jak o ní hovoří dokument Mezinárodní teologické komise z r. 1997, *Křesťanství a ostatní náboženství*, když hned v úvodu zmiňuje rostoucí význam studia vztahů mezi různými náboženstvími.⁶ Týž text upozorňuje na rostoucí význam mezináboženského dialogu: je zde možnost, že se náboženství (včetně křesťanství) mohou do budoucna stát nástrojem míru a sjednocení národů a nikoliv příčinou rozdělení a střetů. Aby však byl dialog jednotlivých náboženských tradic plodný, je třeba hledat teologické principy, které by napomohly teologicky zhodnotit jednotlivé náboženské celky a odtud budovat odpovídající vztah křesťanů k jiným náboženským tradicím.⁷

Sociokulturní proměny

Podle autorů posledního zmíněného dokumentu je stoupající význam studia mezináboženských vztahů podmíněn mj. rostoucí vzájemnou propojeností různých částí světa.⁸ Sociologické výzkumy posledních deseti-

6 Srov. Mezinárodní teologická komise: *Křesťanství a ostatní náboženství*, Olomouc: Krystal, 1999, čl. 1–2 (dále: KON).

7 Srov. KON, čl. 1–3.

8 Srov. R. Robertson: *Globalization. Social Theory and Global Culture*, London: Sage, 1992; přehledově ke globalizaci a náboženství srov. T. Halík: *Globalizace a náboženství*, in: J. Dlouhý, J. Dlouhý, V. Mezřícký (ed.): *Globalizace a globální problémy*, Praha: Univerzita Karlova, 2006,

letí si začaly všimát kulturních a náboženských souvislostí globalizace, tedy jak tento proces zasahuje sféru hodnotové orientace, životního stylu a způsobu vnímání světa.⁹ Jak připomínají sociologové náboženství, západní kultura se v procesu globalizace setkává mnohem těsněji s ostatními kulturami a toto setkání relativizuje její nárok na univerzální platnost.

Jak známo, také teorie sekularizace byla v poslední době reinterpreto-
vována: domníváme se, že místo náboženství ve společnosti se nesporně
mění, avšak jednotlivé výzkumy ukazují, že náboženství nejenže ze spo-
lečnosti nemizí, ale dochází k jeho revitalizaci a repolitizaci.¹⁰ Současné
kvalitativní výzkumy sociologů náboženství ukazují, že sice nikoliv pau-
šálně, avšak přesto dochází k výraznému posunu směrem k větší sub-
jektivitě,¹¹ a to zdaleka nejen u alternativních a detradicionalizovaných
náboženských forem, ale paradoxně nejvíce právě u tradičních křesťan-
ských uskupení.¹² Vedle zájmu o pluralitu podob současné sekularity se
objevuje i snaha porozumět současné náboženské pluralitě zejména na
evropském teritoriu. Sociologické výzkumy religiozity ukazují, že ani
v nábožensky tak problematickém prostředí, jakým je česká společnost,
nelze mluvit o mizení religiozity, ale spíše o pluralitní přítomnosti tradič-
ních i nových podob náboženských organizací.¹³

Další badatelé se v širším kontextu věnují interakci a soužití tradič-
ních institucionalizovaných podob náboženství v západním světě, což
podle nich představuje jeden z výrazných rysů současné společnosti.¹⁴

s. 291–301; případně viz též D. Lužný: *Náboženství a moderní společnost*, Brno: Masarykova univerzita, 1999.

9 Srov. T. Halík: *Globalizace...*, s. 291. Další odkazy na literaturu k tématu jsou k dispozici v D. Červenková: *Náboženství jako teologický fenomén*, Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014, s. 30–31.

10 Srov. také Casanovův koncept „deprivatizace náboženství“ a analýzu nového vstupu náboženství do sféry veřejného života: J. Casanova: *Public Religion in Modern World*, Chicago – London: University of Chicago Press, 1994.

11 Srov. P. Heelas, L. Woodhead: *The spiritual Revolution. Why religions is giving way to spirituality*, Oxford: Blackwell, 2005; viz též Z. R. Nešpor, D. Lužný: *Náboženství v menšině. Religiozita a spiritualita v současné české společnosti*, Praha: Malvern, 2009; D. Václavík: *Náboženství a moderní česká společnost*, Praha: Grada, 2010.

12 Tato tendence je spojována s obecně vysokou mírou individualismu v současné (české) společnosti, srov. D. Hamplová: *Religiozita dospělých v České republice na počátku 21. století*, in: Z. R. Nešpor, D. Lužný: *Náboženství v menšině...*, s. 30.

13 Srov. Z. R. Nešpor: *Příliš slábi ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*, Praha: Kalich, 2010; D. Hamplová: *Náboženství v české společnosti na prahu 3. tisíciletí*, Praha: Karolinum, 2013; D. Václavík: *Náboženství a moderní česká společnost...*

14 Srov. P. L. Berger: *Vzdálená sláva*, Brno: CDK, 1997 ad. Nepovažují za nutné předkládat zde kompletní sociokulturní analýzu, která je doménou sociologů a kulturologů náboženství. K problematice viz též klasické texty M. Juergensmeyer: *The New Cold War? Religious Natio-*

Proměny v teologii

Podobně i teologové nově zvažují starou otázku po významu náboženské plurality a jejím místě v Božím plánu spásy. Po ateismu, který se podle některých současných badatelů zdál být hlavním protihráčem teologie 20. století, se důležitým partnerem teologů v 21. století stává ve zvýšené míře právě téma náboženské různorodosti.¹⁵

K pohybu dochází také v teologickém hodnocení náboženské plurality.¹⁶ Od jasného důrazu na absolutní prioritu křesťanství a na výrazně exkluzivistickou christologii v apologetické rétorice moderní doby došlo zejména s druhým vatikánským koncilem (ovšem na biblickém a patristickém základě) k posunu směrem k inkluzivistickému pojetí, kde je Kristus prezentován jako plnost a naplnění všech náboženských tužeb, k níž ostatní náboženství tíhnou. Budoucí vývoj podle některých teologů směřuje ještě dále, ke konvergentnímu, nebo k relativistickému pluralismu. Konvergentní tendence klade důraz na eschaton: každé náboženství v dějinách je formou určitého vyjádření Věčného Slova, platnost a legitimita každého náboženství je dána jeho vztahem k ostatním tradicím. Relativistický pluralismus považuje každé náboženství za autonomní a legitimně nezávislé na ostatních.¹⁷

Někteří teologové upozorňují, že k zásadnější transformaci kulturně-dějinného prostředí, která ovlivnila i současnou teologii a její promýšlení náboženské plurality, zřejmě došlo podstatně dříve, než bychom se

nalism. Confronts the Secular State, Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 1993; S. Lash: *Sociology of Postmodernism*, London: Routledge, 1990; T. Luckmann: *The Invisible Religion*, New York: Macmillan, 1967.

- 15 Výbornou syntézu vývoje bádání o náboženské pluralitě nabízí francouzský teolog Claude Geffré, viz C. Geffré: *Il mistero del pluralismo religioso nell'unico progetto di Dio. Fondamento biblico e teologico*, in: M. Crociata (ed.): *Teologia delle religioni. La questione del metodo*, Roma: Città Nuova, 2006, s. 215–237. Shrnuje dosavadní vývoj reflexe o tajemství náboženského pluralismu uvnitř Božího plánu spásy a v syntéze připomíná pozitivní biblické výrazy k tématu a možnou teologickou argumentaci, aby nakonec poukázal na to, čím je podle něj křesťanství oproti jiným náboženským tradicím jedinečné.
- 16 Dosud platnou systematizaci stádií teologického bádání a hodnocení náboženské plurality nabízí italský teolog Luigi Sartori. Viz L. Sartori: *Religione e religioni. Il pluralismo religioso. Seminari e colloqui sulla religione*, *Rassegna di teologia* 38 (1997), s. 227–256.
- 17 Mezi inkluzivisty Sartori řadí K. Rahnera i J. Dupuise, mezi zastánce konvergentního pluralismu P. Knittera, C. Molariho a Ch. Duquoca. Za stoupence relativistické varianty pluralismu považuje J. Hicka ad. Srov. ibid. Prezentaci stanovisek konkrétních autorů nabízí v českém badatelském prostředí přehledně např. P. Hošek: *Na cestě k dialogu. Křesťanská víra v pluralitě náboženství*, Praha: Návrat domů, 2005.

domnívali. Nejde o problematiku spojenou až s proměnami společnosti, vědy a církevní instituce v druhé polovině dvacátého století. Jednotliví badatelé, nikoliv bezdůvodně, situují tento zvrat už do období zámořských objevů (Canobbio),¹⁸ případně do 19. století (Coda).¹⁹

Kulturní změny měly dopad i na klasická metodologická a epistemologická schémata teologického bádání.²⁰ Posun lze vysledovat na několika úrovních: na úrovni zacházení s teologickými prameny, na úrovni kulturní a socio-ekleziální a posléze v oblasti teologické metody. Jednak tedy došlo k přechodu od tzv. „Denzingertheologie“ k podstatnějšímu využití biblických, patristických, liturgických a spirituálních pramenů v teologické reflexi.²¹ Vedle toho je větší pozornost věnována otázkám, které křesťanství klade současná společnost a zejména moderní věda.²² Teologické bádání hluboce ovlivnilo i nové uchopení vztahu mezi vírou a rozumem. Trvá úsilí o jejich vzájemnou integraci, ale v současnosti se zdá nutné obhajovat spíše instanci racionality než nemožnost poznat celek Božího tajemství a Boží transcendence bez přispění milosti. Díky filosofické reflexi M. Blondela, P. Rousselota, J. Maréchala se rozšířilo pojetí víry chápáné jako integrální lidský akt poznání, který předpokládá spolupůsobení vůle i rozumu, lásky i přemítání, a představuje víru jako adekvátní odpověď na nezištné Boží sebesdělení. Podstatným

18 Podle italského systematického teologa Giacoma Canobbia právě zámořské objevy podpořily novou teologickou reflexi soteriologických otázek a paradoxně přispěly i k nárůstu náboženské indifference, který významně podnítil vývoj apologetiky 18. a 19. století. Srov. G. Canobbio: *L'emergere dell'interesse per le religioni nella teologia cattolica del novecento*, in: M. Crociata (ed.): *Teologia delle religioni. Bilanci e prospettive...*, s. 15.

19 Podle Piera Cody podnítil obnovu zájmu teologů o ostatní náboženské tradice rodící se religionistický výzkum 19. století. K další podstatné proměně ve studiu fenoménu náboženského pluralismu pak podle něj došlo v postmoderním kontextu s vlnou sekularismu a posléze s návratem k posvátnu, který sledujeme v posledních letech. Srov. P. Coda: *Significato e obiettivo di un percorso di ricerca*, in: M. Aliotta (ed.): *Cristianesimo, religione, religioni. Unità e pluralismo dell'esperienza di Dio alle soglie del terzo millennio*, San Paolo: Cinisello Balsamo, 1999, s. 19–21.

20 Srov. M. Naro: *Il metodo teologico e la teologia delle religioni*, in: M. Crociata (ed.): *Teologia delle religioni. La questione del metodo...*, s. 25; viz též M. Naro: *La frammentazione come travaglio epistemologico della teologia nel Novecento*, *Ho Theólogos* 20 (2002), s. 163–184; M. Naro: *O Dio tu sei il mio Dio. La teologia contemporanea fra relativismo e verità personale*, in: S. Privitera (ed.): *Sul relativismo della cultura contemporanea*, Acireale-Palermo: Istituto siciliano di bioetica, 2003, s. 37–58.

21 K tématu viz např. F. G. Brambilla: *«Teologia del Magistero» e fermenti di rinnovamento nella teologia cattolica*, in: G. Angelini, S. Macchi: *La teologia del Novecento*, Milano: Glossa, 2008, s. 189–236.

22 Tento přístup nastiňuje také koncilní dokument *Optatam totius* (srov. čl. 16), mluví o nutnosti hermeneutické cirkularity mezi aktuální zkušeností víry a zakládající zkušeností víry (*auditus a intellectus fidei*).